

Ільїна, Н. В. Методологічні засади формування образного мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення / Н. В. Ільїна // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць / відп. ред. В. М. Синьов. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. - № 8. – С. 3- 5.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ

Ільїна Н.В.

Однією з найпоширеніших патологій психофізичного розвитку серед дошкільників є загальне недорозвинення мовлення. Пошук найбільш оптимальних шляхів корекції ЗНМ представляє собою теоретично і практично значиму проблему.

Специфіка цієї патології полягає в системному порушенні всіх сторін і форм мовлення. Найсуттєвіші недоліки виявляються під час засвоєння і застосування дітьми лексики та граматики рідної мови на практичному рівні. У їх висловлюваннях спостерігається недосконалість змістових та формальних характеристик мовлення. Учені-дослідники Р. І. Лалаєва, Є. Ф. Соботович, Т. Б. Філічева, Г. В. Чиркіна та інші звертають увагу на те, що у дітей із загальним недорозвиненням мовлення сюжети бідні, неоригінальні, порушена структура повідомлення, спостерігається обмеженість у використанні стилістичних засобів. Під час складання розповіді за сюжетним малюнком або за серією малюнків, діти тільки перераховують назви предметів, дії. При переказі пропускають окремі ланки, втрачають сюжетну лінію, не утримують у пам'яті назви діючих осіб тощо. Спостерігаються недоліки формування образного мовлення. Для мовлення дітей із ЗНМ характерні стійкі порушення засвоєння лексичної семантики і, зокрема, багатозначності слів. У більшості старших дошкільників із III рівнем загального недорозвинення мовлення не сформовані навички використання та розуміння образної лексики. У дітей з порушеним мовленнєвим розвитком конкретність мислення обмежує можливості розуміння змісту метафоричного виразу. Сприймаючи переносне значення

слова, діти звужують його зміст. Несформованість лексико-семантичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ негативно впливає на розвиток всієї мовленнєво-мисленнєвої діяльності, обмежує їх комунікативні потреби і пізнавальні можливості, перешкоджає оволодінню знаннями. Це обумовлює необхідність спеціального навчання даної категорії дітей образного мовлення.

У науково-методичній літературі існує декілька тлумачень поняття образного мовлення. У словнику лінгвістичних термінів образне мовлення визначають як мовлення, що пов'язує із названим предметом чи явищем ряд асоціативних уявлень, які викликають те чи інше емоційне переживання.

За визначенням М. І. Пентилюк образне мовлення - це мовлення, в якому вживаються слова і словосполучення у незвичному, метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворювати дійсність [2].

Ю. А. Руденко розуміє образне мовлення як процес усвідомлення, розуміння, вживання у процесі мовленнєвої діяльності слів і словосполучень у переносному значенні [3].

Образність і виразність мовлення створюють можливість глибше розуміти дійсність, думки і почуття людей та виявляти естетичну активність. Л. С. Рубінштейн підкреслював, що емоційність і виразність мовлення – це одна з найважливіших його функцій, оскільки найбільш повно розкриває стан людини, її відношення до оточуючої дійсності, її світогляд.

Виховання інтересу до мовного багатства, розвиток вміння використовувати у своєму мовленні різноманітні виразні засоби сприяють збагаченню мовлення, яке стає виразним, яскравим, живим.

На думку Є. І. Тихеєвої під час навчання рідної мови необхідно прагнути до того, щоб, викликаючи у дитини яскраві художні враження, живим прикладом схилити її до відбиття всього цього у літературно-художньому, образному слові.

Формування у дитини вмінь розуміти явища оточуючого світу, виражати це логічно за допомогою гармонійного, повноцінного і правильно

розвинутого виразного мовлення, готує її до активного засвоєння знань і застосування їх в розумовій і практичній діяльності. Підкреслюючи, що будь-який предмет вивчається за допомогою слова, К. Д. Ушинський писав: «Дитина, яка не звикла замислюватися над сенсом слова, темно розуміє чи зовсім не розуміє його справжнього значення і не отримала навички розпоряджатися в усному чи писемному мовленні, завжди буде страждати від цього докорінного недоліку при вивченні будь-якого іншого предмету» [5, с. 45].

Виходячи з того, що мовлення суб'єктивне і є видом творчої діяльності індивіда, стає зрозуміло, що процес оволодіння мовою і процес використання знаків мови у мовленнєвій діяльності також є творчістю. Досліди психологів і педагогів (Н. О. Ветлугіної, Л. С. Виготського, М. І. Жинкіна, О. В. Запорожця, Т. Г. Казакової, О. О. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, Н. П. Сакуліної, Ф. О. Сохіна, К. В. Тарасової, Б. М. Теплова, Є. І. Тихєвої, О. С. Ушакової, Т. М. Ушакової, К. Д. Ушинського, Є. О. Фльоріної, О. М. Шахнарович), які присвячені вивченню творчості і особливостей художнього сприйняття дошкільників, показують, що до старшого дошкільного віку у дітей розвивається осмислене сприйняття, яке виявляється у розумінні змісту і морального сенсу твору, у здатності виділяти і помічати засоби художньої виразності. У той же час вчені відмічають суттєве неспівпадання щодо здатності дітей сприймати образну будову літературних і фольклорних творів та вмінням образно виражати свої думки, уявлення, переживання у власному мовленні.

Під час вивчення рідної мови в загальноосвітніх дошкільних навчальних закладах перед педагогами постає завдання допомогти дітям опанувати зв'язне мовлення, навчити не лише зв'язно викладати свої думки, але й висловлюватись образно, яскраво. Для всіх вікових груп виділено підрозділ «Усна народна творчість», у якому передбачається залучення дітей до перлин народної мудрості протягом усього часу перебування їх у дошкільному закладі. За програмою виховання дітей дошкільного віку

«Малятко» випускники дитячого садка повинні знати й використовувати у спілкуванні приказки, прислів'я, каламбури, казки, колядки, щедрівки, скоромовки, загадки, лічилки. У їхньому арсеналі має бути не менше 15-20 українських народних казок.

Усі вище перелічені вимоги повною мірою стосуються і дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення. Отже, розвиток мовлення дошкільників із ЗНМ тісно пов'язаний із вирішенням завдань художньо-мовленнєвої діяльності як однієї з невід'ємних частин естетичного виховання. Так, навчання переказу фольклорних та літературних творів, розуміння та використання прислів'їв, приказок, відгадування загадок безпосередньо містить ознайомлення дітей із зображувально-виражальними засобами художнього тексту, тобто тропами (порівняннями, епітетами, синонімами, антонімами, метафорами та ін.). Разом із тим, оволодіння цими засобами поглиблює художнє сприймання літературних творів, стимулює розвиток «відчуття мови».

Художньо-мовленнєва діяльність – це діяльність, що пов'язана із сприйманням літературних творів, їх виконанням, відтворенням і супроводжується образним, виразним мовленням, словесною творчістю [1]. Отже, образне мовлення є характерною рисою художньо-мовленнєвої діяльності.

Проблема розвитку образності мовлення є важливою ланкою в загальній системі мовленнєвої роботи. Ряд дослідників (Д.Н. Богоявленський, О. М. Гвоздєв, Д. Б. Ельконін, О. О. Леонтьєв, Є. Ф. Соботович та ін.) підкреслюють, що основною рушійною силою розвитку мовлення дитини є семантика мови і надають великого значення розширенню меж змістовної сторони слова як важливому завданню словникової роботи. У словниковій роботі на перше місце виступає розвиток умінь створювати різноманітні поєднання слів, знаходити точніше за змістом слово при складанні зв'язного вислову. У формуванні граматичної будови мовлення важливо розвивати у дітей здатність відчувати доцільність граматичних форм

у зв'язному вислові, тобто розвивати «відчуття стилю». У роботі над звуковою культурою велика увага приділяється формуванню інтонаційної виразності зв'язного вислову, темпу викладання.

Ф. А. Сохін, його учні і послідовники основним завданням навчання мови вважають формування мовних узагальнень і елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення, оскільки воно створює у дітей інтерес до рідного слова і забезпечує творчий характер мовлення, тенденцію до його саморозвитку.

Важливим для розуміння закономірностей, динаміки і своєрідності мовного розвитку дітей є питання про наявність особливого «чуття мови», яке дозволяє дитині розібратися в складних мовних явищах і зазвичай недостатньо розвинене у дітей із ЗНМ. Відзначаючи інтерес до слова, що виникає в дошкільному віці, здатність достатньо вільно орієнтуватися в багатообразному потоці мовних образів, дослідники визначають як «чуйність до мовних явищ» (Д. Б. Ельконін, Г. О. Люблінська), «мовну обдарованість» (О. М. Гвоздєв, К. І. Чуковський), «чуття виразних відтінків» (О. О. Леонтєв), «відчуття мови» (Л. І. Айдарова, Ф. О. Сохін). Чуття мови дає дитині можливість застосовувати мовленнєві навички на незнайомому мовному матеріалі, відрізнити правильні граматичні форми від неправильних, з легкістю переносити одиниці мови на нові сполучення, які ще не зустрічалися.

Спостереження за процесом оволодіння дитиною рідною мовою засвідчують, що «чуття мови» з'являється досить рано (вже в два роки) і з віком набуває більш чіткої диференціації. Діти починають самостійно створювати нові слова, з'являється «чуття словотворення». «У дворічних та трирічних дітей таке сильне чуття мови, - пише К. Чуковський, - що створені ними слова зовсім не здаються каліками чи виродками мови, а навпаки, досить влучні, витончені, природні» [4, с. 78-79]. На думку К. Чуковського, процес словотворення у дитини відбувається цілком самостійно, хоча часто діти і створюють ті граматичні форми і слова, які вже існують у мові, але

невідомі їм. Зрозуміло, що засвоєння норми рідної мови відбувається в постійному спілкуванні з дорослими. «Проте, якби спілкування з іншими людьми, - продовжує К. Чуковський, - не виробило б в ній (дитині) на короткий час особливу, підвищену чутливість до мовного матеріалу, який дають їй дорослі, вона б залишилася до кінця своїх днів в галузі рідної мови іноземцем» [4, с. 84]. Чуття мови визначають як сукупність відчуттів, які безпосередньо відображають зв'язки й відносини, характерні для мови як складної об'єктивної системи засобів взаємного спілкування людей. При практичному володінні мовою ці зв'язки і відносини не усвідомлюються. Вони засвоюються інтуїтивно, на чуттєвому рівні. Чуття мови розгалужується в декількох напрямках: семантичне чуття (неусвідомлене засвоєння значення слів), граматичне чуття (неусвідомлене узагальнення граматичних правил та законів), лексичне чуття (чуття словника), фонетичне чуття (чуття схожого й відмінного в звуках і в звукових комплексах), артикуляційне чуття тощо.

Отже, чуття мови - це вміння користуватися мовними засобами відповідно до мовленнєвої ситуації (нормами мови) без звернення до знань про мову. Чуття мови слід розвивати. Фізіологічною основою чуття мови є складна система нервових зв'язків, утворення динамічного стереотипу в результаті аналітико-синтетичної діяльності кори головного мозку. Ступінь оволодіння нормами рідної мови в дитячому віці багато залежить від того, наскільки повно й правильно засвоїть її дитина на чуттєвому рівні [1].

У певному ряді праць з теорії художнього мовлення окремо розглядається поняття «образності» як якості мовлення, що характеризується яскравістю, багатством мовних засобів виразності. У лінгвістичних працях образність визначається як відносно самостійна підсистема лексики; виявляється зв'язок образності як властивості слова з іншими структурно-семантичними його властивостями (емоційністю, експресивністю); зв'язок образності з елементами формальної (звукової і морфемної) і змістовної

сторони слова. Для визначення сутності образного мовлення важливо звернутися до засобів художньої виразності.

До лексичних засобів образності відносяться тропи. За словником лінгвістичних термінів троп – це стилістичне перенесення назви, використання слова у переносному (не прямому) його значенні з метою досягнення більшої художньої виразності. У свою чергу переносне значення розглядається як значення, якого слово набуває у результаті свідомого його використання у мовленні для позначення предмета, що не є його звичайним, чи природним, референтом. До тропів належать епітети, порівняння, метафори, метонімії, гіпербола, уособлення (або персоніфікація), а також синоніми, антоніми, багатозначні слова, емоційно-оцінна лексика. До виразних засобів відносяться і стилістичні фігури: семантичні (антитеза, градація), і синтаксичні (паралелізм, анафора, епіфора, інверсія, умовчання, риторичне питання та ін.). При формуванні образності мовлення велике значення мають фонетичні засоби виразності (мелодика, темп, тембр).

Серед виразних засобів мови певне місце займають фразеологізми. В самому їх значенні закладені передумови образності і емоційності. Відмінними ознаками фразеологізмів є семантичні зрушення в значенні лексичних компонентів, стійкість і відтворюваність. Вони додають вислову неповторну своєрідність, особливу індивідуальність. Своєю образною суттю, інакомовленням фразеологізми зближуються з прислів'ями і приказками, художня сила яких полягає в їх смисловій, композиційній, інтонаційно-синтаксичній, звуковій та ритмічній організованості. Поетична мова прислів'їв і приказок проста, точна, виразна, насичена синонімами, порівняннями, антонімами, в основі багатьох прислів'їв лежить метафора.

Значення літератури та фольклору, його малих жанрів важко переоцінити. Вони є найважливішими джерелами розвитку дитячого мовлення, могутнім чинником виховання й освіти. А отже, в роботі з дітьми, які мають загальне недорозвинення мовлення, їх потрібно

розглядати як рівноцінний засіб поряд з іншими засобами розвитку мовлення.

Список використаної літератури

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 216с.
2. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика: Пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. – К.: Вежа, 1994. – 240с.
3. Руденко Ю. І. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки: Автореферат дис... канд. пед. наук: 13.00.02 /Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2002. – 20с.
4. Чуковский К. И. Сочинения в двух томах. Т. I. – М.: Издательство «Правда», 1990. – 656с.
5. Ушакова О. С. Развитие речи дошкольников. – М.: Издательство института психотерапии: Институт дошкольного воспитания и семейного образования РАО, 2001. – 238с.